

Россия Федерациязының чырыдыышкын яамызы Тыва Республиканың өөредилге яамызы Чөөн-Хемчик кожууннун өөредилге эргелели Тус чернин бюджеттиг ниити билигнің өөредилге чери Чыргакы ортумак школазы		
ШМК-нын хуралынга көргөн. Протокол № <u>1</u> <u>31</u> /Сат 3.Э/ <u>август</u> 2023г	Директорнун өөредилге талазы-биле оралакчызы чөпшээрэн. <u>Донгак О.М.</u> <u>29</u> /Сат 3.Э/ <u>август</u> 2023г	Школа директорунун талазы-биле чөпшээрэн. <u>Донгак О.М.</u> <u>31</u> /Сат 3.Э/ <u>август</u> 2023г

8-ки класстың

тыва дыл эртеминиң

ажылчын программазы.

(ФКӨС, долу эвес ортумак школа)

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Хен-оол Оксана Баламовна

2023-2024 өөредилге чылы

Чыргакы, 2023ч

**Кол ниити өөрөдигениң «төрөөн (тыва) дыл» эртеминге
ажылчын өөрөдиге программазы (8 КЛАСС)**

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

8 класстың “Кол ниити өөрөдигениң «төрөөн (тыва) дыл» эртеминге ажылчын өөрөдиге программазын” Федералдыг күрүнениң өөрөдиге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажылчын программага (авторлары: Доржу К.Б, Сарыглар Ч.А., 2023ч) дүүштүр кылып тургускан.

ӨӨРӨДИГЕ ПРОГРАММАНЫҢ НИИТИ ТАЙЫЛБЫРЫ

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөрөдигениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрөөн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандыраар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөрөдиге системазында кижизилдигениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээди алырыңа өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдыышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрөөн (тыва) дыл» деп чижек өөрөдиге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөрөдигениң федералдыг күрүне стандартыңа дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүн ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөрөдигениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрөөн дылыңа хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрөөн дылыңа өөрөдиге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрөөн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөрөдигениң сорулгаларын чедип алырыңа улут ужур-дузалыг.

Программаны тургузарыңа үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөрөдиге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөрөдиге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)

– «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ СОРУЛGAЗЫ:

Кол ниити өөрeдилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттыг бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ УТКАЛЫГ ШУГУМНАРЫ

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртеминиң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрээн дылдың тыва чоннун төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннун материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыгын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөрeдир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөрeдир.

ЭРТЕМНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Өөрeдилге планында «Төрээн (тыва) дыл» эртемин өөрeдиринге 8-ки класска неделяда 2 шак (чылда 68 шак) көрдүнген.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ (8 КЛАСС)

Бүгү делегейниң төрээн дылдар болгаш тыва дыл хүнүнүн дугайында.

Тыва дыл болгаш улустун аас чогаалы.

Тыва дыл болгаш чечен чогаал.

Тыва дыл амгы үеде

Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы.

Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.

Сөс каттыжышкынының синтаксистиг сайгарылгазы.

Ийи чугула кижигүннүг домактар.

Домактын чугула кижигүннери.

Кол сөс биле сөглөкчинин аразында тире.

Кол сөс, ооң илереттинери.

Кол сөстүн көргүзүкчүлери.

Сөглөкчи, ооң илереттинери, хевирлери (кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг). Сөглөкчинин составында модальдыг сөстөр.

Делгеренгей эвес бөдүүн домактар.

Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Домактың ийиги черге кежигүннери.

Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.

Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери. Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдының аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери.

Делгеренгей домактар дугайында билиг.

Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар дугайында билиг.

Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның хевирлери.

Сөглекчи хевирлиг чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар.

Кол сөс хевирлиг чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Ат домактары.

Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарына ужур-дузасы.

Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Нарынчылтыг домактар.

Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтыг домак.

Тускайлаан кежигүннер-биле нарынчылтыг домак.

Причастиелиг бөлүглел-биле нарынчылтыг домак.

Деепричастиелиг бөлүглел-биле нарынчылтыг домак.

Деңнелгелиг бөлүглел-биле нарынчылтыг домак.

Адалгалар, кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле нарынчылтыг домактар.

Нарынчылтыг домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨР

Бот-тускайлаң түңнөлдөргө уругларның бот-башкартынып (боттук туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээр, үнөлээр), чүгө өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл-чорудулгазына болгаш сонургалдыг болуруна хамаарыштыр), мораль-этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүгө хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнөлээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

– россияжи хамааты демнежилге деп билигнің утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээр: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээр, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харысалгалыг болурун угаап билири;

– бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөтөнниң культурлуг өнчүзүнүн үндөзүннөрин билири;

– төрөөн тыва дылына чүвө билип алырына сундулуг, бодун сайзырадырына болгаш билиин бедидеринге сонургалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонургалының болгаш билииниң деңнелиниң аайы-биле келир үедө мергежилдин медреселдиг шилип алырына белен болуру;

– кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралына өг-бүлениң ужур-дузанын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттук туружун хүндүлээр;

– назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылына киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударына киржири;

– тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөрөдигеге болгаш күш-ажылга харысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин шингээдири;

– Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдү шингээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажил-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шингээдири алганы билиглер болгаш өөрөдигениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкаар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажилдаар), *харылзаажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажилдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шингээдири* (ниити өөрөдиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөрөдигениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөрөдигениң түңнелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндөзилээн ажил-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажил-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажилдарны тургузуп билир;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөрөдиглиг болгаш угаап шингээдири ажилдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөрөдиглиг болгаш угаап шингээдири чүүлдерни бадыйткаар болгаш боттандыраары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөрөдиге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонuurгалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөрөдигениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажил-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр;
- ажил-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажил-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажилдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүнде улам эки чедиишкинниг болурунуң аргаларын сүмелээр;
- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөрөдигениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажилдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыйткап билир;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;

– ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;

– бодунуң чедишкинниң азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;

– сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;

– бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер-биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;

– бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскерттип билир;

– бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шиитпир хүлээп алырының болгаш өөредиглиг база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың медреселдиг шишилгезин боттандыраларының үндезиннерин шиңгээдип алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талаалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– чүвөлери болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвөлери болгаш болуушкуннарны ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмөйлөшкөк чүүлдерин тайылбырлаар;

– чүвөлери болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмөйлөшкөк демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданышкынын илередир;

– сайгарылганы янзы-бүрү талааларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;

– сөзүглелден херэглеттиниң турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;

– сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, уткаын долuzu-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;

– сөзүглелде чуруп көргүскөн болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыгын тодарадыр;

– сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;

– сөзүглелдин уткаын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;

– бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;

– чугула херек сөстөрни тодарадыр;

– электронуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмөйлөшкөк чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделерин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданышкынны болгаш түңнелдерни кылыр;

– өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;

– словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдип алыр сонuurгалын сайзырадыр.

Өөредилгениң харылзаажылга чорудар бүгү талаалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;
 - бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;
 - дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
 - бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);
 - бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дургуржуп ап шыдаар;
 - бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;
 - чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржиپ билир;
 - чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележиپ шиитпирни үндүрер;
 - өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;
- Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:*
- *эш-өөрү азы баикызы-биле демнежип ажыл-чорудулганы организастан билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;*
 - *маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;*
 - *харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередир, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-биле янзы-бүрү дыл аргаларын меделелдиг ажыглаар.*

Эртем талазы-биле (предметтиг) тодаргай түңнелдер. 8 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- улустуң аас чогаалын, чечен чогаалының дылын ылгаар; тыва улустуң аас чогаалын, чечен чогаалын, төөгүзүн, культуразын шинчилеп өөрениринге тыва дылдың чугулазын билир;

Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар

- өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларны тодарадыр: дорт болгаш доора чугаа; авторнуң сөстери;
- дорт болгаш доора чугаалыг, цитаталыг домактарга бижик демдектерин сагыыр;
- сөзүглелде өске кижиниң чугаазын танып тывар;
- цитаталарны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар;

Синтаксис

- нарын домак иштинде бөдүүн домактарның аразында синтаксистиг харылзааларны илередир аргаларны ылгаар: кожумактар, эвилелдер, эвилел (зиг) сөстөр, эдеринчилер, артынчылар, дузалал аттар, үн аяны;
- сөс каттыжыышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг харылзааларны (деңежилге, чагыржылга) тодарадыр;
- нарын домакты танып тывар;
- чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактарны ылгаар;
- чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактарның каттыжар аргаларын тодарадыр;
- чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактарны тургузар;
- чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домакты ылгаар;

- чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын тодарадыр;
- чагырышкан нарын домактың болгаш нарын синтаксистиг конструкцияның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр;
- нарын синтаксистиг конструкцияны танып тывар;
- нарын синтаксистиг конструкцияның кезектериниң аразында синтаксистиг харылзааларны аңгылаар;

Пунктуация

- нарынчылтыг, нарын, дорт чугаалыг, цитаталыг домактарга бижик демдектерин шын ажыглаар;
- тире болгаш дефистинг ажыглалын ылгаар.

Тыва дыл. 8 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 5 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдэртиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 13 шак.

Теория болгаш практика – 50 шак.

Ажыглаар өөрөдиге ному: 6-7 кл

1. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу. 2001ч.

2. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.

3. «Тыва дыл. 8 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. ООО Издательство «Офсет» (электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	№	Программа аайы-биле темалар 1-ги улдуң	Шак тар саны	Ай, хүннери	
				План езугаар	Херек кырында
I-ги кезек. Дыл, дыл дугайы билиглер.	1.	Бүгү делегейниң төрөөн дылдар хүнүнүң дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл - улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалдың дылы.	1ш	04.09	04.09
II-ги кезек. Морфология болгаш орфография.		7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	4ш		
	2	Кылыг сөзү	1ш	06.09	
	3	Наречие	1ш	08.09	
	4	Дузала чугаа кезектери	1ш	13.09	
	5	Сөзүглел	1ш	15.09	
	6	Чогаадыг. Чайгы дыштанылгам.	1ш	20.09	
III-кү кезек. Синтаксис болгаш пунктуация		Сөс каттыжышкыны.	6ш		
	7	Сөс каттыжышкынының грамматиктиг уткалары. Сөс каттыжышкынының өзек сөзүнүң аайы-биле бөлүктери	1ш	22.09	
	8	Сөс каттыжышкыннарының холбаалары	1ш	27.09	
	9	Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.	1ш	29.09	
		Бөдүүн домак.			
	10	Бөдүүн домак дугайында билиг. Ийи составтыг домактар.	1ш	04.10	
	11	Кол сөс, ооң илереттинери. Кол сөстүң көргүзүкчилери	1ш	06.10	

	12	Сөглекчи, ооң илереттинери.Сөглекчиниң илереттинери.	1ш	11.10	
	13	Сөглекчиниң хевирлери. Кылыг сөстүг сөглекчилер. Составтыг ат сөстүг сөглекчилер.	1ш	18.10	
	14	Кол сөс биле сөглекчиниң аразында тире. Сөглекчиниң составында модалдыг сөстөр	1ш	20.10	
	15	Хыналда диктант.Адыг-биле ужурашканым.(Д.ч.арын150)	1ш	25.10	
	16	Частырыглар-биле ажыл. Ниити катаптаашкын	1ш	27.10	
		Домактың ийиги черге кезигуннери			
	17	Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.	1ш	08.11	
	18	Тодарадылга ооң илереттинери. Капсырылга дугайында билиг.	1ш	10.11	
	19	Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктөри.Үениң байдалы, ооң илереттинери.	1ш	15.11	
	20	Кылдыныг аргазының, туруштуң байдалдары,оларның илереттинери.	1ш	17.11	
	21	Чылдагаанның, сорулганың байдалдары,оларның илереттинери.	1ш	22.11	
	22	Хемчегниң байдалы, оларның илереттинери.	1ш	24.11	
	23	Делгереңгей болгаш делгереңгей эвес домактар	1ш	29.11	
	24	Домактың ийиги черге кезигуннеринге синтаксистиг сайгарылга	1ш	01.12	
		Чаңгыс составтыг домактар.	4ш		
	25	Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Ат домаа.	1ш	06.12	
	26	Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Ниити арынның домактар.	1ш	08.12	
	27	Арын чок домактар. Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглелдерге ажыглалы.	1ш	13.12	
	28	Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Домак сөстөр.	1ш	15.12	
	29	Хыналда диктант.Эрес мен.(Э.Ч.арын 161)	1ш	20.12	
	30	Частырыглар-биле ажыл. Ниити катаптаашкын	1ш	22.12	
		Нарынчылтынган домактар			
	31	Нарынчылтынган домактар дугайында билиг. Домактың	1ш	10.01	
	32	Домактың чаңгыс аймак кезигуннери-биле нарынчылтынары.	1ш	12.01	
	33	Чаңгыс аймак кезигуннерниң илереттинери.	1ш	17.01	
	34	Чаңгыс аймак кезигуннерниң холбажыр аргалары. Чаңгыс аймак кезигуннерге бижик демдектери.	1ш	19.01	

	35	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери.	1ш	24.01	
	36	Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери.	1ш	26.01	
	37	Тускайлаан кежигүннүг домактар, оларның ужур-дузазы.	1ш	31.01	
	38	Домактың делгереңгей кежигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.	1ш	02.02	
	39	Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчылтынары.	1ш	07.02	
	40	Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей байдал-биле домактың нарынчылтынары.	1ш	09.02	
	41	Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей кежигүннер-биле домактың нарынчылтынары	1ш	14.02	
	42	Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.	1ш	16.02	
	43	Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгереңгей кежигүннер-биле домактың нарынчылтынары.	1ш	21.02	
	44	Делгереңгей болгаш делгереңгей адалгалар. Домактың адалгалар-биле нарынчылтынары. Адалгалыг домактарга бижик демдектери.	1ш	23.02	
	45	Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар дугайында билиг.	1ш	28.02	
	46	Домактың кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.	1ш	01.03	
	47	Нарынчылтынган домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.	1ш	06.03	
	48	Нарынчылтынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы	1ш	13.03	
	49	Нарынчылтынган домактарга катаптаашкын	1ш	15.03	
	50	Хыналда диктант. Ужуражышкын. (Д. ч. арын 154).	1ш	20.03	
	51	Частырыглар-биле ажыл. Нарынчылтынган домактарга ниити катаптаашкын, түңнел синтаксистиг сайгарылга.	1ш	22.03	
		4-күүлдүн			
IV-күү кезек. Чугаа, чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	52	Чаңгыс кижиниң чугаазының янзылары. Тоожуушкун.	1ш	03.04	
	53	Чурумал	1ш	05.04	
	54	Угаап боданышкын	1ш	10.04	
	55	Диалог болгаш чугаа культуразы	1ш	12.04	
	56	Диалог, полилог болгаш монолог-чугааның хевирлери	1ш	17.04	

	57	Чогаадыг.Чыргакы суурум.	1ш	19.04	
	58	Чогаадыгның хевирлеринге болгаш утказынга, бижик демдектеринге сайгарылга.	1ш	24.04	
	59	Хыналда диктант. Чаңчыл болган езулалдар.(Д.ч арын158).	1ш	26.04	
	60	Частырыглар-биле ажыл.Орфографтыг словарь- биле ажыл	1ш	03.05	
	61-	Чыл төнчүзүнде түңнел катаптаашкын	1ш	08.05	
	62	Сөс каттыжышкыны.	1ш	10.05	
	63-	Бөдүүн домак.	1ш	15.05	
	64	Бодуун домактарга синтаксистиг сайгарылга	1ш	17.05	
	65	Нарынчылтыглан бөдүүн домактар	1ш	22.05	
	66	Нарынчылтыглан бөдүүн домактар	1ш	24.05	
	67	Нарынчылтыглан домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	1ш	29.05	
	68	Чылда өөрөнгөн темаларга ниити түңнел тест-биле ажыл	1ш	31.05	